

ԳՐԻԳՈՐ ՆԱՐԵԿԱՑԻ ԼԵԶՈՒԻ ՍԱՀՄԱՆՆԵՐՈՒՆ ՄԷՁ

(Շար., տես «Բազմավեպ», 1984, 3-4, էջ 258-304)

«Գրեմն իսկ մեծ է և նշանակեմն սարսափելի»:
Մատեան Ոգրերգութեան, Ծ. դ.

ԳԼՈՒԽ Ե.

ՇՈՒՆՁԸ

Տեսանք, որ Մատեանի տուեալներուն համաձայն՝ կրկնումը ի վերջոյ անբաւարար է իբրեւ ստեղծարանական սկզբունք: Գրուած էր. «եթէ բիւրս կրկնեսցի, ոչ լինի չափեալ» (ՈՊ, գ): Ի՛նչ ալ ըլլան կարգաւորման ու սահմանաւորման փորձերը՝ քառնալու համար անոր թերիները, ի՛նչ ալ ըլլան լեզուին չափաբերումը լրացնող հընարքները, գրողական արարքը, սակաւին իսկ մէջ, կը քախի անհունի պատուածքին, վրիպող՝ գրողէն: Այնպէս կը թուի, որ գրելը միշտ կ'առնչուի, կը լծորդուի մեծութեան մը հետ, անինչ ու անլծորդելի: Կը սահմանուի իբրեւ մեծ, բայց նշանակելը կը դառնայ սարսափելի, որովհետեւ նշանակութիւնը կը չարժի աստուածային ահաւորութեան սահմանին մէջ, որ տուեալ մը, առարկայ մը, ինչ մը չէ: Հետեւաբար գրողը կը մնայ ենթակայ բացարձակին, անոր յաւէտ բաց-արձակութեան, անոր Ուրիշութեան, միշտ անկէ կախեալ, որուն վրայ ո՛չ կրնայ իշխանութիւն ունենալ, ոչ ալ անոր մերձենալ, որ ոչ մէկ ձեռնումի առիթ կ'ընծայէ. «այնքան» ձեռքի, խօսքի որեւէ բարձրացում, համբարձում, կրնայ վերածուիլ համայնի բարձումին ձգտող ցանկութեան, իր պատիժը գտնող՝ իր իսկ անկաբարձումին ձգտող ցանկութեան, իր պատիժը գտնող՝ իր իսկ անկաբարձումին, ալիւսումին մէջ: Մատեանը գրողը շատ լաւ գիտէ

բացարձակին վտանգը, անոր մէջ խուժումին, անկէ խուժուելուն վըտանգը, որոնք կ'ենթադրեն որոշ բախտախնդրութիւն: Հսկողը ինքզինք կը դարձնէ ենթակայ Աստուծոյ Ուրիշութեան, պահող՝ անոր եւ մարդուն միջեւ բացուող հեռաւորութիւնը, որուն մէջ եւ որուն շնորհիւ միայն կրնայ մարդկային գոյութիւնը ինքզինք որոշադրել: Այլ խօսքով՝ եթէ բացարձակը, անոր Ուրիշութիւնը, իբրեւ ահաւորութիւն տրուող ու սքողող, չըլլար պակասը, եթէ մեզ ողորդէր անմիջապէս, թերեւս կենցաղն ու կեցութիւնը սառնային անկարելի: Ընչտ անոր համար որ բացարձակը մօտիկ պակսողն է, ենթակայութիւնը կը տրուի անոր, կը տրամադրուի, կը սահմայ կոչ, աղերս ու ապաստամ:

ԱԶԵՐՍԱՆՔ

Այսպէս՝ սկիզբէն Մատնանի հսկողը աղաչանք է, որպէսզի Աստուած յայտնուի, մտնէ սքեքէն ներս, վառնէ հողին «ի սա», շնչաւորէ քաղմածուկի աշխատութիւնը իր շունչով. «Եւ արասցես իննել դեղ կենաց առ հնարս ցաւոց հոգւոց եւ մարմնոց քոց ստեղծուածոց՝ զայս կարդեալ առհման ողբոց մատենի սկզբնեցելոյ յանուն քո՝ բարձրեալ: Զսկսեալա իմ սէր կատարեա. եղիցի հոգի քո խառնեալ ի սա. շունչ քորովեան մեծիդ միացի ի քո շնորհեալ ստեղծարանութիւնս»¹⁸⁴: Նոյն խնդրանքը, սկիզբին աւելի մօտիկ. «Շնորհեա՛ կատարել ի քոյդ հաճութիւն օրհնեալդ կամաց՝ զսկզբնաւորեալ մատեան մաղթանաց այսր ողբերգութեան»¹⁸⁵:

Գրքի ամբողջ երկայնքին նման խնդրանքներ կը կրկնուին, նոյնիսկ կը հետեւին անոր յամբ ընթացումին. «Ուղղեա՛ հոգւոյդ քո իմաստութեամբ դաշողուած ձեռինս գործոյ... Թեթեւս կացո՛ զաշխատութեանս այս սկիզբն... Արագեա՛, միշտ կարող, զյառաջադրեալ ձեռակերտա, դիւրաւորա ընթացո՛ ի յաւարտումն լրմանն, ի վախճան իրին բերկրութեամբ զիս հասո՛...»¹⁸⁶: Այս՝ էջերու հասնող

184. «Ո՛վ բարձրեալ, Գու արարածներուդ հոգիներուն եւ մարմիններուն ցաւերը բուժելու համար թող կենաց դեղ ըլլայ Գու աննոսովդ սկսուած ողբերու այս մատենը: Իմ սկսածս դուն աւարտէ. թող Գու հոգիդ խառնուի անոր մէջ, Գու զօրութեանդ շունչը թող միայն ինծի շնորհած Գու այս բանահաւատութեան...» (Գ, դ):

185. «... շնորհէ ինծի, որ քու օրհնեալ կամքիդ հաճութեամբը աւարտեմ իմ սկսած այս ողբերգութեամբ աղօթատեսնան...» (Բ, բ):

186. «Ուստի հոգիիդ իմաստութեամբ ուղղէ՛ մեր ձեռքի դործին յաջողութիւնը, լսելով աղօթքեա այս հեծումները: ... Թեթեւս ըրէ աշխատութեանս սկիզբը. արագացուր, լրմանաւորող, առաջադրած ձեռնարկութիւնս, դիւրեցուր անոր աւարտումը, բերկրութեամբ հասցուր զիս գործին վախճանին...» (ԶԵ, ա):

խնդրանքները, մէջ ընդ մէջ վերադարձող, հետտորական, «ձեւական» ներկայութիւններ չեն գրութեան մէջ, այլ կը մատենեն դրուան ամբողջ դիւրաբեկութիւնը, անբաւարարութիւնը, տկարութիւնը: Մատենան սկսողը կ'ապաւինի Աստուծոյ, որ սկսածը աւարտէ. սկսուածը կը մնայ միշտ կատարելի, իր լրումին, աւարտումին հասցնելի: Վերջը, ժամանումը միշտ դալիւքն է, միշտ ապաւանին: Տեւական, անսպառ ցանկութիւնն է աշխատանքին մէջ, տեւական պակսող, անոր բացը կազմող, ինչպէս ծովուն հորիզոնը ծովափին:

Գրքի աւարտին այնքան մօտ, ԶԵ. Բանին մէջ տրուող տողերը կը բացայայտեն գիրին, մարդկային գիրին պարզապէս ջնջական, «եղծական» եղբ, որ ըլլալու համար անպայման պէտք է յենու էութեան ապաւէնին: Եւ հո'ս է որ կը միջամտէ կոչը շնորհի պարգեւին, չընորհ՝ որ վերի մէջը երումներուն մէջ կը տարածուի այս կամ այն ձեւով. «Շնորհեա՛ կատարել» կամ «Շնորհեա՛ ստեղծաբանութիւնս», որով ստեղծաբանութիւնը կը դառնայ շնորհեալ, ընծայեալ նուէր մը, պարգեւ մը, «ձիր» մը մարդու ձեռքին մէջ: Այլ տեղ դըրուած է. «Պէ՛քն ազդեցաւ դրել ինձ զսոսին. ահա զըզոյ յատուկ աղերս աղաչեմ, օրհնեալ, ի քոյոց անտի պարգեւեալ շնորհեա՛»¹⁸⁷: Ընտրութեան աղէ նշանը՝ շնորհը, իբրեւ աստուածային պատասխան՝ խուսած ըլլալուն հաւատիքն է, թէ տեսնուածը չի տանի մարդը դատարկին: Եւ ան է որ ստեղծաբանութիւնը կը դարձնէ կարելի, «կ'աղբէ»:

Ազդումը, որուն կը հանդիպինք շատ յաճախ Մատենան Ողբերգութեան մէջ, նորէն երկդիմի ու երկարժէք տարր մը կը ներկայացնէ: Կը պահէ փր հին առումը՝ յղուող զգայութեան, զգացումին, զգայարաններու աշխատանքին, որուն շնորհիւ արտաքին նշաններ, ազդանշաններ կը հասնին մտքին: Միւս կողմէ ասկայն՝ ազդումը կը գործածուի աստուածային միջամտութիւնը ըսելու համար, ինչ որ անոր կու տայ վերանցական կամ ալ մտատեսական արժէք: Այսուհետեւ՝ զգայարանականը եւ վերանցականը չեն քանի որ անջատօրէն. եւ թերեւ նարեկացիի մտասեւեռումներէն մէկն է աստուածային շունչին մարմնաւորումը, հոս եւ հիմա, գրքին ու աշխարհին մէջ: Վերջապէս՝ մոռնալու ջէ, որ Աստուած կոչուած է իր կարգին «ազդումն բանի» (ԼԲ, Գ):

Ինչ որ կը գրուի ուրիշ քան չէ եթէ ոչ աստուածային ազդում, խօսք. «ի քէն ազդեցաւ դրել ինձ զսոսին»: Ահա ինչ կ'ըսէ հակողը ուրիշ հաստուածի մը մէջ, ուր պահուած է միշտ հարց ու պատասխանի կառոյցը. «ա'ռ զաւանդ մտղթանացա, եւ տո՛ւր զողորմութիւն

187. Վերանց մտէքը միայն Գովգ եւ, ո'վ Տէր, Գու նազործութեամբ ալ է որ ես վը գրեմ ասոնք. ուստի Գու ինծի սորվեցուցած աղերսը շնորհ ըրէ, Օրհնեալ...» (ՀԴ, Գ):

քո շնորհացդ... զօրացո՛ղ դբանա պղնձան, առաքեալ ի մեզ հոգի ի բարձանց՝ աստուածաշունչ պատգամօքս ի սմա եղելոցս... Պարզեալա՛ւ... մահու արժանեոյս՝ ըստ պղնձոյս պոյի անաբոյս ձայնի՝ զոսկի քո շնորհի...»¹⁸⁸։ Ունդրանքը շնորհքի ոսկիին՝ որ կը հակադրուի մարդկային ձայնի պղինձին. անոր զօրութիւնը կու գայ յրացնելու խօսքին հիմնական պահասը, կը զօրացնէ «զանհամարձակ լեզուս ի դովեստ քեզ» (ԼԶ, Բ)։ Աղդումը՝ շնորհքին պոքածրելումն է, անոր ընդլայնումը, շնչադրումը իբրեւ խօսքի ատեղծում. «աղբեա՛լ բանիւղ ամենազօրաւ...» (ՀԼ, Բ), կամ «աղբեա զօրութիւն ձայնի, որ տաս բնաւից ընտրութիւն քանի...»¹⁸⁹։ Եւ վերջապէս. «Աղբ մատո՛ւ... զբանիդ զօրութեան իմաստից կայծակն ի տրոծի աղբման լեզուիս չարժութեան, առիթ մաքրութեան յամենուստ զգայականաց զոյաւորութեանց յիս մասնաւորելոց՝ քո ձեռակերտից, սոքօք առ ի քէն եղելովք եւ բժշկելովք կրկին հանդերձանօք, անպակաս ձայնիւ, անհատ բարբառով, քեզ վերնծայել զԵրանութիւն...»¹⁹⁰։ Նշենք անմիջապէս միջանկեալ ըսուած «ի տրոծի աղբման լեզուիս չարժութեան»ը, ուր աղդումը կ'անցնի մարդկային լեզուին, կը դառնայ անոր բանելու եղանակը, ճիշտ անոր համար, որ անոր վրայ կը բանի աստուածային աղդումը։ Ապա՝ ի՞նչպէս չընդծեղ վերջին «վերբնծայել»ը, որ կը կապուի աղդումէն եկող, իբրեւ աղբո՛ւմ եկող ըստեղծաբանութեան։

Ինչ որ յատկանշական է այն ալ շեշտն է դրուած զօրացումին վրայ, խօսքի զօրացումին. ասոր տկարութեան պայմանները մեզ կը տանին զգայարանքներուն, ասոնց բերած «անմաքուր» աղդումներուն։ Պէտք է նկատել, որ Նարեկացի չի մոռնար ըսել, որ այդ զգայարանքները և զիս մասնաւորող մարմինը քու ձեռակերտող են ի վերջոյ, զոր աստուածային բանը (թերեւս ակնարկովիւն Բանին, Որդիին) կը մաքրէ։ Այդ աստուածային քանը կը մասնաւորուի եւ կը մարմնաւորուի ձայնին մէջ, որպէսզի լեզուն աշխատի «պատշաճական» կերպով (ԼԵ, Վ), չարժի ըստ գայն զեկալարող իմաստի կայծակին կամ Բանի անձրեւին ու ցօղին (անդ)։ Կայծակի պատկերը, ուրիշ

188. «Ա՛ւ իմ աղօթքիս աւանդը, եւ տո՛ւր Գու շնորհքիդ ողորմութիւնը... զօրացո՛ւր իմ զղջումի խօսքերս, վերէն հոգի զրկելով մեղի, հոս յիշուած աստուածաշունչ պատգամներուն աղբեցութեամբ... Պարզեալ ինծի՝ որ մահուան արժանի եմ, անաբգաձայն պղինձի տեղ Գու շնորհիդ ոսկին» (Բ, Բ)։

189. «Ամենալալ ձեռքովդ խօսքիս չարժուն գործիքը բռնելով՝ ձայնի զօրութիւն տո՛ւր անոր, Դուս որ ամէնուս խօսելու շնորհք վը պարգեւես...» (ԼԵ)։

190. «... մօտեցո՛ւր իմանալի զօրութեանդ կայծակը լեզուս չարժող աղբեցութեան գործիքին մաքրելու համար Գու ձեռքովդ քի մէջս բաշխուած զգայութիւնները, զորս Դուս ստեղծեցիր եւ Դուս բժշկեցիր, որպէսզի ամբողջ միջոցաւ կրկնակի պատրաստութեամբ, անուաղ ձայնով եւ անհատ բարբառով, զոհաբանութիւն վերնծայեմ Գեղի...» (ԻԲ, Դ)։

տեղ որոտումը, կը թելադրէ փաստօրէն աղբուծին յանկարծակի, ա-
րագ, անակնկալ յայտնութիւնը, այն՝ որ չ'ենթարկուիր հակակշռի:
Բայց պատկերը նոյն ատեն կը յուշէ այն վտանգը, որ կայ նման աղ-
բումներու խուժումին մէջ, որոնց հանդէպ ամբողջական քացութիւն
մը կրնայ այլայլումի տանիլ:

Յօդը, գարնան անձրեւը, «Պերնահոս վտակ»ը (ԼԲ, Բ) կը պատ-
կերեն աստուածային քաղցրութիւնն ու ողորմութիւնը, շնորհը՝ որ
կու գայ թափիլ «յանձին եւ յիշխանական աղբման զգայութեան»
(ԼԴ, Բ): Այդ պատկերները հետեւողական կերպով կը կադմեն հա-
կադիր եզրը ծովուն, հեղեղին, գետերու հոսանքին, որ տեսանք նա-
ւաբեկումի ալլաբանութեան մէջ, իսկ նաեւ յայտնուող այլ տեղ
(ԾԴ, Գ): Հեղեղներու «ջրակուլ ողեսպառ սրտորարբումթեան» կը
հակադրուի առտուան, արփիացնցուղ ցօղը, լուսաւոր, հազիւ նիւ-
թեղէն ու տեսանելի, որ կը լիացնէ պակասն ու պարապը:

Հարկ է այժմ դիտել տալ, որ իմաստին կայծակը կը յայտնուի,
երբ մարմինը եղած է «իմաստապառ»: ԻԲ. Բանի երբորդ հատուածը
կը նկարագրէ աղէտն ու կորուստը, մինչ չորրորդ հատուածը կ'ըջ
կ'ընէ իմաստի կայծակին: Այս իմաստապառումը միայն առկական
անբանացումը չէ, այլ գերազոյն իմաստի ձգտող մտքին յանկարծա-
կան թեկումը անսահմանին առջեւ: Իմաստին կայծակը անշուշտ կը
հակադրուի իմաստի ապառումին, ինչպէս ցօղը հեղեղին:

Աւելի անդին երթալէ առաջ՝ կը մնայ ընդդէմ Մատնան Ողբերգ-
գութեան լեզուին հիանալի ճշգրտութիւնը, ուր նոյն բառերը կը
գրուին համակարգային նոյնութեամբ ու կանոնաւորութեամբ: Մէկ
հատուածէն միւսը, մէկ նախադասութենէն միւսը եղած հազիւ նըշ-
մարելի ակնարկութիւնները, ըստած կամ չըստած յղումները կը
մատեն զանոնք ղեկավարող ու ոտքի պահող հարցադրութիւն մը,
գրութեանական իր բարդ տրամադրիչներուն հակակշռող:

ՇՆՈՐՀՔԸ

Մատնան Ողբերգութեան մէջ՝ մեծ ապաստան կայ Բանի ու
Շնորհի ալիքներէն (ԶԲ, Ե), որպէսզի գիրքը հասնի իր կատարին
ու աւարտին, ըլլայ հանգիստ ու ժամանում՝ փոթորիկէն վերջ.
«Հանգստի զվաստակեայս ի բաղմածուխս աշխատութենէ...»¹⁹¹ եւ
գրքին հետ, անոր փոսքի տօրութեամբ՝ թող աւարտին նաեւ «չար
սովորութիւնները». «Եւ արդ քանզի ի պլուսի կատարման հասնալ
սակաւամասնեայ կտակի այսր ողբերգութեան, արա՛, Տէր, վախ-

191. «Յոգնած եմ բաղմածուի աշխատութենէ, հանգչեցողի գիս...» (ԶԱ, Գ):

ճան դադարման առնուլ ընդ այս քանից մարթանաց ինքնանախատս կշտամբութեան եւ որ յիս կրին չար սովորութիւնք»¹⁹²։ Գրքին աւարտին հետ՝ լծող աւարտին նաեւ, ջնջուին չար սովորութիւնները, մեղքերը, գիրքն ու զայն կրող շունչը, ասոր «սրբութիւնը» (շունչին ջնջեալ ներկայութիւնը) ըլլալով բժշկումին պատճառը։ Ջարմանալի չէ, որ Աստուած ի միջի այլոց որակուի նաեւ «չարժարան շրթանց, աղղումն բանի...» (ԼԲ, ք), կամ «յարմարիչ բանի, սանձարկու լեզուի...» (Ղ, ա)։ Աստուած կը միջամտէ խօսքի ընթացքին ինքուր «սանձումին»։ աղղումը լծէ՝ խօսքն է, լծէ՝ անոր սրբութիւնը, լծէ՝ անոր տիրապետութիւնը։ Հետեւաբար աստեղծաբանութիւնը, անդադար տրամադրուած անոր, տրուած անոր, կ'ենթարկուի զայն հիմնովին զանցող Ուրիշութեան։ Առանց անոր շնորհքին, աղղումներուն, շունչի ու խօսքի ղեկավարումին, գիրքը վը դառնայ խնդրական։ Հըսկողին տրամը, զժառանգութիւնն ու բախտը նոյն ատեն, հոն է որ սկսուած դործը կը հայցէ շնորհքը իբրեւ զօրացումը մարդկային տըկար ու դիւրարեկ խօսքին, այսինքն՝ աւարտը հարցումին, որուն չի տնօրիններ։

Շնորհքը «ընտրութիւն բանի է»։ Բանն է որ մեզ կ'ընտրէ։ Ան կը ստացուի, չի շահուիր, ո'չ առաքինութեամբ, ոչ ալ ծնունդով։ Պարզեւ է, ձիւր է եւ Աստուած ինք աւանդապարզեւ ու շնորհաձիր (ԼԲ, ս)։ Ան կու գայ աւելնալու խօսքին, զայն զօրացնելու, առանց որ այս զօրացումը դառնայ գերզօրացում։ Շնորհքը պատասխան մըն է, խորքին մէջ, որ կ'ընայ գալ կամ չգալ։ Վը հասկցուի՝ ինչու է հսկողը չի բաւականանար Աստուած «տեսնելով»։ Շնորհքը կ'ենթադրէ, որ ձայնն անդին լսողը կայ, որ միջոցը ստատուի չէ եւ լծէ երկախսութիւնը կը բանի։ Ի հարկէ, Մատեան Ողբերգութեանը եթէ այսքան կ'երկարի ու կը ծաւալի՝ այդ շնորհքի սպասումին մէջ, վերջապէս փակուելու համար, ապիկա թերեւս կը նշանակէ, որ պատասխանը գրքին մէջ է, հոն տրուող եւ զայն դանդաղօրէն հասցնող իր վախճանին։ Անդիր, որովհետեւ անշափաբերելի, ան չէր կրնար դանուիլ Մատեանին մէջ, ինչպէս ձուկը աւազանին, եւ ըլլար մէջբերելի, փոխադրելի, այսինքն՝ հատելի ու յօդելի։ Որովհետեւ անիկա գուրս է մատենանէն։ Դուրսն է։ Արդեօք պատասխանը Մատեանը չէ՞։ Բայց եթէ գիրքը այսպէս կ'երկարի ու կը ծաւալի, թերեւս ճիշտ այդ պատասխանն է ուշացողը, միշտ բացակայ, միշտ ապառնի, յուսթիւն, որուն խօսքը կը կառչի առանց կառչելու, որ կը մերձենայ խօսքին առանց մերձենալու։

192. «Ու որովհետեւ ալլեւս ողբերգութեան այս սակաւամասնեայ կտակին ծայրն եմ հասած, այս աղօթքներու հետ՝ այս ինքնանախատ կշտամբութիւններս եւ իմ մէջս եղած չար սովորութիւններն ալ վերջացուր» (ՁԷ, ա)։

Շնորհքի աղդումները կամ անոր փոխանցման եղանակները կըրկնակի են: Անիկա մասնաւորեալ, մարմնաւորեալ գիրն է նախ զըրուած Աստուածաշունչին մէջ: Սուրբ Գիրքերու ամբողջ շարքը, ըստ աւետարանական պատգամին, դանդաղ վստտումն ու յայտնութիւնն է Որդիին եւ մարդաբէնեքու բերանը՝ անոր պալուստին աւետումը (ՂԳ, Բ): Հետեւաբար՝ Աստուածաշունչը պարտադիր հորիզոն է անոր համար որ կը մնայ ունկնդիր Աստուծոյ լուսթեան, անոր համար որ գրքի տառին ընդմէջէն կը նայի Բանին, կը սպասէ: Երբ հսկողը ամբողջ գլուխներ կը գրէ յղումներով, մէջբերումներով՝ միջդրութեան կան յարաբերութիւն է որ կը ստեղծէ, լայն նաեւ կը կրկնալիքն է մատենան:

Փակ ի՞նչ աւելի խտացեալ մարմնաւորում է եթէ ոչ Որդին, որուն կ'ուղղուի նաքնկի մեծ մասը: Երբ կը խօսինք մարմնաւորումէ, զայն անհրաժեշտ կը նկատենք խօսքի փորձառութեան, որ կը ձգտի տեսնելը հասնիլ չէ, նշանը չէ պտղաբերումին: Այսպէս՝ Որդին իբրեւ Բան, կը դառնայ «միջնորդ» հսկողին ու Աստուծոյ միջեւ, մարդանկրպութեամբ մօտեցնող իրարու հակադիր այս եղբերը: Վերջին Բանին մէջ՝ գիրքը ամբողջութեամբ կը տրուի Քրիստոսի, որպէսզի զայն հայրանայ. «եւ արդ զթերութիւն վրիպանաց բաղմամբս ձայնի երկելոյս ամենազօրէ բանիւ լցեալ, մատուցես յաղեբա հաճութեան խօսքին պարապը, խօսք՝ որ այս ձեւով կ'որդեգրէ, կ'որդեգրուի Բանէն: Երրորդութեան խորհուրդին ընդմէջէն այդուր եւ այստեղ կը գրուի մատենան հայրացումը, անոր ի կատար ածումը, կատարումը, կըպումը միաստին մէջ:

ՄԻԱՑՈՒՄ

Բացառիկ, այսինքն՝ հաղուադիւտ հատուածի մը մէջ, հսկողը նման միացում է, որ կը գրէ, դարձադրձիկ տողերու մէջ, կարծէք մարդուն եւ Բանին շարկապումը թելադրող. «Իսկ եթէ ամենիցը Աստուած անքնին՝ իմովս վասն իմ առ իմ փրկութիւն, ի դէմս իմ, իբր

193. «Երկերիս բաղմամբս խօսքերուն վրիպանց թերութիւն քու ամենազօր խօսքովդ ընցնելով՝ բարձրեալ Հօրդ ներկայացո՛ւր, իբրեւ աղեբա հաճելի...» (ՂԵ, ա): Այս հատուածը, ըստ տպագրութեանց, Կը պատկանի կա՛մ ՂԲ Բանին (Գուշակեանի թարգմանութիւն) եւ կա՛մ ՂԵ Բանին, ըստ վենետիկեան հրատարակութեանց, աղբիւնք՝ երկու ընդարձակ Բաներու ընդմիջակութիւն (վենետիկեան ՂԲ եւ ՂԳ Բաները):

Մասնաձև Ողբերգութեանի մէջ՝ այս միացումը քիչ յայտնուող եւ հազուադէպօրէն զրուած միճակ մըն է։ Միշտ տեղի կ'ունենայ Բանի միջնորդումով։ «Ահա դու ի յիս, ըստ մարգարէին, որ ըստ ասելոյն նոր կցորդութեան, առ որ բարեղարդ դաշամբ այս քանի ընդ քեզ միութեան, լուսաւորեցայց կրկին ողջացեալ շնչով եւ մարմնով»¹⁹⁶։ Մարգարէի խօսքին միջնորդութեամբ — եւ ոչ ուղղակի —, թերեւս անոր մէջ, հսկողը կը ձգտի միութեան լուսաւորումին, դաշինքին եւ ուխտին, անմիջապէս մեկնաբանուած իբրեւ վերակենդանացում՝ «կրկին ողջացեալ շնչով եւ մարմնով»։ Միութեան լուսաւորումը, խորքին մէջ, մարդկային խօսքին եւ աստուածային Բանին շաղկապումն է, իբրեւ մարմնաւորեալ Բան, տեսակ մը կամուրջ, անցումի մեղքերէն ու պակասէն։ Մասնաձևը եթէ այսքան շեշտը կը դնէ Բանի զրուութեան մը, թերեւս ատիկա ակնհայտ է, որովհետեւ զիտէ լեզուի հիմնական պակասին անհունը, զոր հնարաւոր է լեցնել որեւէ այլ բանով։ Եթէ ոչ՝ Բանով։

Վերը քիչ, որ այս միացումը հազուադէպ է զրբին մէջ։ Հարց է թէ ի՞նչ է ասոր պատճառը։ Միութիւնը հակադրութիւններու ջրնջումին ձգտող միճակ մըն է եւ կը միտի լուծարել մարդուն եւ Աստուծոյ հեռաւորութիւնը, աշխարհին եւ Անսահմանին անանցանքի տարբերութիւնը։ Անիկա մարդկային գոյութեան զանցումը կ'աւետէ եւ, որոշ չափով, կ'ենթադրէ ողբերգութեան բոլոր տարրերուն ձուլումը, այլակերպումը, ուրիշ տրութեան մը մէջ։ Միութիւնը, ըստ իս, կ'առաջադրէ ողբերգութենէն դուրս ուստում մը տրսութեան մը մէջ որ ալլեւ հասկնալի է, ոչ ալ ըմբռնելի ողբերգութեան պայմաններով։ Միութեան մէջ՝ խօսքը այլեւս տեղ չունի, ի հարկէ ոչ ալ երկախօսութիւնը, տրուած ըլլալով որ մարդն ու Սատուած՝ իբրեւ Բան կը քնակին իրարու մէջ։

Ողբերգութեան լուծարկումին այս ուստումով Նարեկացիի զրուութիւնը կարծէք կը լռէ։ Կարելի է մտածել, որ այս փուլը կ'ենթադրէ դրաններութեան, անուղղափառութեան եւ աղանդաւորութեան վախէն մտահոգ։ Կարելի է մտածել, որ այս լուծարկումը տեսակ մը «պատասխան» է Նարեկացիի դէմ եղած ամբաստանութիւններուն, որոնց արձագանքը կը գտնուի Յայամաւորքին մէջ։ Վերջապէս՝ հետացումին տակն է Հալաճի «սրբապիղծ» յայտարարութեան, որով կը

196. «Շուտով իմ մէջս եղիւր Դուսն, մարգարէին միջոցաւ խոստացուած այն մեղծաւորութեան համեմատ։ Որպէսզի, Գեղի հետ միաւորութեան այս բարեղարդ դաշինքով, կրկին լուսաւորուիմ, շնչով եւ մարմնով առողջացած...» (ն9, ա)։

միանար Աստուծոյ «Ես Աստուած եմ» տարադին մէջ եւ կ'արժանանար զլիստման:

Ինչ ալ ըլլայ պատճառը միացման, հարցը հակողը կը տանի խրթին եւ դժուար լուծելի խնդիրներու մէջ: Արդարեւ՝ ո՞ր Հափով նման միացում հնարաւոր է, եւ ո՞ր Հափով «ուղղափառ»:

Զարմանալիօրէն Մատնեանը դրական պատասխան կու տայ ասոնց, երբ խիզախօրէն կը գրէ, որ Աստուած կրնայ մարդա աստուածացնել իր շնորհով. «Եւ զոր ահաւոր է ասել՝ կարծեմ աստանօր, յիշատակ եղեալ մեծիդ երախտեաց, Աստուած իսկ լինել ընտրութեամբ շնորհին եւ ընդ հաստողիդ միանալ տէրունի մարմնոյդ ճաշակմամբ եւ ընդ լուսոյդ կենաց խառնութեամբ...»¹⁹⁷: Հազուադէպ տողեր ան ասոնք հակողի ձեռքին տակ, ուր մարդուն աստուածացումի կարելիութիւնը կը գրուի ոչ միայն իբրեւ ճաշակումը աստուածային մարմնին — ինչ որ ընթացիկ է պատարադի խորհուրդով — այլեւ իբրեւ «խառնութիւն» անոր հետ: Որը ուրիշ բան չէ՝ եթէ ոչ կցորդութիւն, որ փաստօրէն կը զանցէ տեսողութիւնը, փորձառութիւնը դարձնելով մարմնա-հոգեկան, ամբողջական միացում: Աստուածացումը միացումի եղանակաւորումին կատարն է, անոր ասարտը, «կատարում»ը (անդ), Նոր ուխտը Հինէն զանազանող: Ան է դարձեալ, որ երկափօսութեան մէջ իրարու դէմ կեցող դէմքերը հաւատարեցնելով, կը ջնջէ մարդկայինը նոյնութեան մէջ:

Գիրքը այս ձեւով է որ կը մերձենայ աստուածային Բանին, որուն կրկնումը կը պառնայ, եթէ չէր սկիզբէն, իբրեւ քանական ողջակէշ եւ հիստուածք բանական: Խորքին մէջ պատարազը կրկնող, Գրիստոսի զոհաբերութեամբ անարին կերպով վերակատարող զրոյսական արարքը այդ իսկ նմանադանութեամբ, ըսենք կրկնաբերութեամբ կը պատրաստէ այս միացումը, եթէ չէ արդէն անոր նախանշանը: Մատնեանը տեսակ մը ծրագրուած ձեւով միացումի եղանակաւորումը կ'արարէ որակովներու դանդաղ սահումովը, փոխադրութեամբը աստուածային մակարդակէն գրեթէ: Ինքզինք կը սահմանէ իբրեւ «դեղ կենաց», երբ նոյն ատեն Աստուած է «ամենատեղաց դեղ» (Գ, ա), երբ գեղը, ինչպէս էր բառին հին առումը, մեղան է եւ դոյն (Ժ, ա), այն՝ որով կը գրուի գիրքը: Ինքզինք կ'որոշադրէ նաեւ իբրեւ «պտուղ» ճենճերող իղձերու, այսինքն՝ ոչ միայն զոհում, ոչ միայն

197. «Եւ ինչ որ անելի ահաւոր է եւ զոր վնասէ յիշել հոս ի յիշատակ Քու մեծ երախտիքին, թոյլ տուիք մեզի շնորհներուդ կցորդութեամբը աստուածանալ, իսկ եւ տէրունի մարմնիդ ճաշակումովը միանալ ստեղծողիդ հետ, կեանքի լոյսին հետ խառնուելով...» (ՄԲ, Բ): Այլ տեղ՝ հակողը կ'ըսէ. «Եղիցի ողորմութիւն ստեղծողիդ ընդ իս, եւ շունչ ուղտայ իմ ընդ քեզ անբաժանօրէն կապաւ միացեալ ի մի»: «Ստեղծողիդ ողորմութիւնը թող ինծի հետ ըլլայ եւ հոգտայ շունչը թող անբաժան կերպով Քեզի հետ միանայ» (Ղ, Դ):

երկնում, այլ եւ ծնունդ. «Մի՛ վիցի ինձ երկնել եւ ոչ ծնանել... զոհել եւ ոչ ճենճերել» (Բ, Բ)։ Ճենճերող պտուղ՝ Վերքը իբրեւ յարացոյց ունի Աստուած՝ կոչուած նոյնպէս «Երջանիկ պտուղ»։ Կրկնապարծուծիւն ըսինք, որուն տակ կը բանի անհուն ցանկութիւնը, մօտեցնող իրարու՝ հեռաւոր եզրեր, նմանողութեան ու կրկնումի սկզբունքով։

ՍՐԲԱՅՈՒՄ

Իբրեւ քացարձակին դիմաց քացուող ստեղծարանութիւն, որ այս միացումը կ'արարէ, Մասնամը վտրքին մէջ կը ձգտի սրբութեան ու սրբացման։ Անոր մէջ գրուած է արդէն «անուղղափառ» այն ցանկութիւնը ըլլալու սուրբ Վերք, այսինքն, օտար, անջատ, հեռու՝ իր լեզուով մեզմէ, իր դոյնութեամբ՝ բոլոր մնացեալ Վերքերէն։ Վերջին գլուխներէն մէկուն մէջ կը Վերքի սա խնդրանքը, այնքան յատկանշական ինքնին. «Եւ արդ ընկալ զայս հիւսուած քանի աղիողորմ հեծեծանայ... եւ օրհնեալ սրբեալ՝ զտառ մատենի այսր ողբերգութեան... Կացցէ առաջի քո մշտնջենաւոր, եւ յիշատակեսցի ի լսելիս քո հանապազ, բարբառեսցի շրթամբք ընտրելոց քոց, եւ խօսեսցի բերանովք հրեշտակաց քոց, տարածեսցի հանդէպ աթոռոյ քոյ, եւ ընծայեսցի ի սրահ սրբութեան քոյ, խնկեսցի ի տաճար անուան քոյ, եւ թէպէտ վախճան ընկալաց իբր զմահացու, այլ յարակայութեամբ լանի այսր սոփերի գրեցաց կենդանի»¹⁰⁸։ Հոս կը գրուի խնդրանքը տառի սրբումին, քառին կրկնակ իմաստով. «սրբացումը որ կը սրբէ, կը ջնջէ տառին մէջ ինչ որ կայ նիւթեղէն ու մահկանացու, ինչ որ կայ այնտեղ սահմանաւոր ու յօդառեալ, պահելով հանդերձ անոր մէջ ի գործ գրուած ու բանող «հոգին», այսինքն՝ անոր աստուածայինը։ Իբր այդ Վերքը կը տարածուի Աստուծոյ առջեւ, կ'ընծայուի «ի սրահ սրբութեան», եւ գրողը անոր յարակայութեամբ «կը գրուի կենդանի» կեանքի գրքին մէջ, գրել թային հին ու նոր իմաստներով։ Գիրքով կը վերապրի, կրօնական բառով մը՝ կը մկրտուի, կը սրբաւայ։ Հին, քայց շատ ճշգրտիւ յղացելով մը՝ Վերքը կը տեսա-

108. «Ընդունէ՛ ուրեմն աղիողորմ հեծեծանքի իմ այս բանահիւսութիւնը... օրհնէ՛ մա սրբէ՛ ողբերգութեան մատենը ու զայն ըրէ՛ յաւիտեական աբժան հանքի սպասաւորութեան։ Թող Գու առջեւ մշտնջենական ըլլայ անիկա ու ներուիլ եւ խօսի հրեշտակներու բերանովը, թող բարբառի ընտրեալներու շրթամբքով եւ ընծայուի սրբութեանը սրահին մէջ. թող խնկուի Գու անուանով եւ ընծայուի սրբութեանը սրահին մէջ. թող խնկուի Գու անուանով տաճարին մէջ... այնպէս որ թէպէտ մեռնիմ իբրեւ մահկանացու, քայց կենդանի պիտի համարուիմ այս գրքին յարակայութեամբ...» (ՁԸ, Բ)։

անունն է միայն ահաւորութեան, այն Ուրիշութեան՝ որ կը հիմնէ ամէն դէմք, ամէն իմաստ, այն Տարբերին՝ որ կը ստեղծէ ամէն տարբերութիւն, մինչ ինք կը մնայ անսահման ու անսահմանելի, իբրեւ հիմ։ Հիմունքի փնտռումը՝ որ իբր մեկնակէտին ու վախճանին կը դռնէ նոյն անհունը։ Յիմարական ձգտումը հսկողին եւ մեծութիւնը միանգամայն՝ տանիլն է ասիկա մինչեւ իր ծայրն ու կատարը, կատարել անկարելին, ըսելու համար՝ թէ պրեշն իսկ մեծ է, նշանակելը՝ սարսափելի։ Սարսափելի է միացումը իմաստներու իմաստին՝ անիմաստին հետ․ սարսափելի է զայն նշանակել ուղեկն անգամ, նշանակութեան բերելը, չսփարեբերելը, ինչպէս ահաւոր է ըսել, ներյայտօրէն ցանկալ «Աստուած իսկ լինել ընտրութեամբ շնորհին»։

Այլապումը միշտ մօտիկ մտանդ է, միշտ ներկայ, տեսակ մը հրէշային երկկենցաղութիւն մը արտադրող։ Անոր է որ կը հանդիպինք Յիշատակարանին մէջ, այնքան անսովոր պատկերի մը տակ։ «Եւ Գրիգոր կրօնաւոր քահանայ, յետին բանահիւսաց եւ կրտսեր վարժապետաց, գործակցութեամբ եղբոր իմոյ ընտրելոյ Յովհաննէս կոչեցելոյ... որք իբրեւ դմի մարմին բանական ի յերկուց առ մի կերպարան շինելոյ զիմաց կենցաղավարելով, ոչ միայն հարազատք, ալ եւ միաշունչք միակրօնք համապատիւր զուգահաւանք, ի քառից աչաց առ մի եւ նոյն խորհրդոյ տեսեալք»²⁰¹։ Ահաւասիկ հրէշայինի եւ հրեշտակայինի կրկնակ յայտնութիւնը․ մի մարմին բանական ի յերկուց եւ ի քառից աչաց։ Չորս աչքեր նայող նոյն զարդութեամբ մէկ մարմնէ բանական։ Չսփարեանց պատկեր մըն է թերեւս կրկնակ ստորագրութեան յղուող։ Բայց բացատրութիւնը կը մնար անդաւաճար՝ ճիշտ այդ չափազանցումը գորդականօրէն հասկնալու համար։ Փաստօրէն գիրքը, սրբացեալ գրութիւնը, կը ծնի խրկուքի միաւորումէն, աչքերու լազմացումէն, իբրեւ տեսակ մը մասնաւորեալին մէկ զանցառումը։ Բնաւ, ըստ իս, հրէշայինն ու հրեշտակայինը, սրբացումը այսքան մօտիկ չեն եղած իրարու, այսքան մոլով։ Եւ վախը, Նարեկին առթած վախը, թերեւս կը բխի անօրինակ փորձառութենէն, որ մարդկային խօսքը կը սրբացնէ, զայն կ'անջատէ բոլոր տրեւելներէն, բոլորին տեղ կը դարձնէ բոլորին խօսքը․ եւ անոր իբրեւ պայման կը զետեղէ մարմիններու հրէշային միացումը։ Հրէշայինը զանցումն է միայն մարդկայինի չափին, եւ անպասելին այն է, որ

201. «... եւ Գրիգոր կրօնաւոր քահանայ, բանահիւաներուն վերջինը եւ վարժապետներուն վրտարը... Յովհաննէս կոչուած ընտրեալ եղբոր հետ, թեւեւ Երկու անձեր, բայց իբրեւ բանական մէկ մարմին մը, մէկ դէմքով ու կերպարանով ապրեցանք, նաեւ հոգով միաշունչ եւ միակրօն, համապատիւ եւ զուգահաւան, չորս աչքերով միակ եւ նոյն նպատակի մը միշտ յառեցանք»։

այդ դանցումը տեղի կ'ունենայ մարդկային կրկնապատկումով, աչքերու կրկնումով:

Թէ՛ Մատենան Ողբերգութեանը գրքի հարցը կը հասցնէ մինչեւ այլալոյումի նման փորձառութեան, տեղ մը, անորոշելի սահմանի մը վրայ յանկարծ կենալով, ահաւասիկ այն՝ ինչ որ զայն կը վերածէ իսկական ողբերգութեան մը. մատենանի ողբերգութիւնը, որը ամենեւին չի հակադրուիր կատակերգութեան: Հին արձեմարդերուն կը յաջորդէ կրկնուած, քառակն գրողը: Նայող անդին եւ հոս արձանագրող, բռնուած անսահման առարկայի մը եւ անսահման գրութեան մը մէջեւ, այլակերպող մէկը միւսին: Անապասելին այն է, որ գրելը յանկարծ կը կասի, կը կենայ:

ՎԵՐՋԱԲԱՆ

ՈՂԲԵՐԳՈՒԹԵԱՆ ԽԱՏՏՈՒՄԸ

Այս աշխատանքի երկայնքին՝ մեր ընթերցումը փորձեց հետեւի դարձի շարժումի մը: Այն դարձին՝ որուն կ'ակնարկեն առաջին Բանի առաջին հատուածի տողերը, տապանակի գերեզարձութեան կամ եւրպատոսի քարտէս վերադարձին յղուող առակումով:

Տուեալ լեզուի յօդաւորումէն, անոր աշխարհային բեկորումէն, կոտորակումէն ու ցրուումէն, գոյութեան մըրիկէն ու փոթորիկէն մինչեւ վերընծալումը խօսքին ու բանին, շնորհքն ու հոսմունքը քաղցրութեան, մինչեւ տապանին վերստին միաւորումն ու կոթողումը Կ. գրքին ու զեկին (Գ, Է) արքացումը Աստուծոյ շունչի շըրջադալութեամբ խօսքին մէջ՝ Մատենանի հակողը կ'անցնի քացարձակի ահաւորութեան սարսափէն, անասելիութենէն ու լուրթենէն, շատարանութեան վտանգէն ու կրկնաբանութենէն: Փուլերն են ասոնք այն խելայեղ ճիւղին զԱտոտուած ըսելու, սահմանաւոր լեզուով անսահմանին մօտենալու գլխեցումին: Անվկանդ ճիւղն ու անյողդողդ կամքը, ներքնապէս տալնապող ու վարանքով ալ պառակտուն, անշուշտ կը ձգտին հակողը միացնելու քացարձակին, էութեան ու լեզուի համաձեւ համապատասխանումին մէջ: Եթէ՛ ասոնց՝ էութեան ու լեզուին անջատումը կը թուի ահարկու եւ ահաբեկող, նոյն առտն կը նկատուի խօսքով ու բանով զանցանելի, գերանցանելի, լեզուի երկրորդ խորացմամբ մը, անոր անսահմանումի սկզբունքի յայտնութեամբ ու տիրապետումով: Փաստորէն լեզուի այս երկդիմութիւնը, այսպէսով կը վերածուի երկարժէքութեան, կարելի կը դարձնէ մատենանի մը յօրինումը: Կը հասկցուի թէ՛ ինչու ա'ն մասնաւորապէս կը զետեղուի հակողի ուշադրութեան կիզակէտին:

Հակողին ու փսսողին՝ փսսքով հակումին վալյրը գոյութեան հակադրական աշխարհն է, ուր ներհակական յուզումներ ու հակադիր ոյժեր կը մարտնչին, կ'ընդհարին իրարու դէմ (Ա, բ), աշխարհ՝ որուն օրէնքն է ողբերգութիւնը: Ըսուեցաւ արդէն, թէ ողբերգութիւնը նուազ թատերական սեռին կը յրուի, քան դայն պայմանաւորող վիճակին — մարդուն եւ Աստուծոյ, աշխարհայինի եւ անարխարհայինի, յօգաւորեալի վէճին, իրերարքախ գրոհին: Առանց էական բեկումի, բաժանումի ու փեռեկտումի՝ որ կ'անջատէ երեւոյթը էութենէն, օրէնքը քառսէն, յօգաւորեալը անյօդելիէն, առանց անլուծանելի եղբերու բախումին՝ չկայ ողբերգութիւն կամ ողբերգական վիճակ: Հասկնալի է թէ ինչո՞ւ ողբերգութեան սեռը կը կըքէ յիշատակը այս «գոյարանական վէճ»ին: Այսպէս է որ ամէնէն դիոնիսեան ողբերգութիւններէն Բագաստեիմերուն մէջ քաղաքի օրէնքին ու դիոնիսեան ուխտին բախումը կ'աւարտի դիոնիսամարտին՝ Պենթէոսի յօշոտումով ու անդամաւորումով²⁰²: Ողբերգականը, Նաքելին մէջ, զնտեղուած է երկաթսօսական միջոցին մէջ, այն անհուն լընդփսսումին՝ որ կը կտրէ մարդ-Աստուած անջրպետը: Սակայն դէպի միացում ու արբացում դացող ցանկութիւնը կը փորձէ լուծարել հակադրական աշխարհի օրէնքը. ուստի՝ կը թելադրէ ողբերգական կառոյցի խախտումը:

Գոյութեան քրիստոնէական ըմբռնումը, որ կը հերքէ մարդկային ու աստուածային մակարդակներու անհաշտելի բաշխումն ու բախումը, ողբերգութեան պահպանումը կը դարձնէ անկարելի: Որովհետեւ ան ունի վախճանաբանական (eschatologique) հորիզոն: Վախճանին գիտութիւնը, Մատնամին մէջ իր յարացոյցով՝ Վերջին Դատաստանի պատկերով, կը լուծէ հակասութիւնը, պալիք թէեւ, ու յայտնութենական իմաստի մը մէջ: Ժամանակներուն վախճանը կը նշէ հակադրութեան աւարտը: Նաքելին մէջ գրելը ընթանալ է ու նաւարկել, վերակադմել խորտակուած տապանն ու հօգին կամ յօրինել է ղեկ մը, հանգստեան մը հասնելու հեռապատկերով: Երեւոյթի ու էութեան բախումին մէջ գրելը կ'ողողուի էութեան, երեւոյթի եղծումին ու հերքումին ընդամէջէն: Գրելը Եփեսոս է փրկէ եւ հետամուտ է այդ փրկութեան: Ողջակէզ ու պատարագ՝ ողբերգելը կը դիմէ ոչ-ողբերգականին: Այս ձեւով է որ ողբերգական կառոյցը կը մտնէ իր զանցումի կամ խախտումի ձգողութեան, աւելին՝ հոլովոյթին մէջ: Այստեղ կը գտնուի, ըստ իս, Նարեկացիի հակողին իւրաքայտութիւնը քացարձակի այլ մերձեցումներուն մէջ — արեւելեան Սուֆիներ եւ արեւմտեան միստիքներ — որոնք յաճախ շատ շուտով

202. Տե՛ս Երիզնդէօ Բագաստեիմերը (BAKXAI), Paris, Les Belles Lettres, 1973.

ու շատ արագ կը ապառեն զոյուլթեան թանձրութիւնը, հակադրականութիւնը, սփռումին ու միութեան ընդհարումը ջնջելով քացարձակի բիրտ ու միակ հռչակումին մէջ: Կարծէք երեւոյթն ու աշխարհը, լեզուն ու սփռումը ոչինչ ըլլային եւ չունենային հմայք ու հրապոյր: Ողբերգականին պահպանումը մինչեւ ծայրը կ'ենթադրէ նոյնքան ամենհի ու վսեմ ճիշդ, որքան միացման ու արբացման խօյցանկութիւնը: Ահա թերեւս՝ ինչո՞ւ Մատեանը կը թուի ա'յնքան մարդկային, որքան պարականոն:

ԼԵՁՈՒԱԿԱՆ ՓՈՐՁԱՌՈՒԹԻՒՆԸ

Դարձի, հոգեդարձի շրջանակային փորձառութիւնը Մատեանին մէջ կը գրուի իբրեւ Բանի ընծայում, վերընծայում — խօսքի շրջագայութիւն, փոխադրութիւն, ճիշտ ու ճիշտ μετὰφορά, ուր շատեր կը տեսնեն քանաստեղծութեան պլիսաւոր գործողութիւնը: Աւելին՝ դարձը կը գրուի որպէս Գրքի ու մատեանի իբրեւ լեզուական փորձառութիւն: Թէ ի՞նչ է լեզուն եւ ի՞նչպէս կը քանի ա՛ն Մատեանին մէջ, ահա՛ ինչ որ մեր աշխատանքի երկայնքին քացայայտուեցաւ եւ քիչ անդին կը ատանայ իր յետին որոշադրումը: Առ այժմ՝ հարկ է ըսել թէ ոչինչ աւելի երկդիմի կրնայ դառնալ որքան «լեզուական փորձառութիւն» դարձուածքը, հակառակ բոլոր նշումներուն որ եղան մինչեւ հոս եւ կարելի յատկութեամբ թելադրեցին՝ թէ հարցը չի վերաբերի արտայայտութեան գրական խնդրի մը, ուր անհեռատեա միտքը կրնայ գայն սահմանափակել: Ոչինչ նոյն ատեն կրնայ թուիլ մեթոտաբանականօրէն աւելի ձեթակայական քան «լեզուական» ենթադրեալ մեկնակէտը: Ստոյգ պէտք է ըլլայ, որ Մատեանի մեր ընթերցումը իր մեկնակէտը արդարացնելու հարկին տակ չի գտնուիր անշուշտ, ոչ ալ հաւանական պարտադրանքին առջեւ՝ ապացուցանելու թէ ինք միակն է: Մեկնակէտները ըստ էութեան յողնակի՛ են եւ կը հիմնաւորուին միայն երբ քաւական մեծ ոյժով, ի գին որոշ բրտութեան, կը քացայայտեն երկին մէկ ծածկուած եզրը: Թերեւս այս բրտութիւնն է որ կը յաջողի նորոգել երկին ճանաչումը: Գործերը կը մեռնին մեկնողական կրկնութեամբ եւ կը դառնան անժառանգելի այնուհետեւ:

Մեր մեկնակէտը լեզուական փորձառութիւնն է: Նախ՝ «փորձառութիւն» յղացքը հոս չէ կիրարկուած փորձեր ընելու, փորձառական բաներ մը գրելու, ապրումներ ու հոգեկան վիճակներ դասաւորելու եւ պարզելու աշխատանքին համար, որը լռելեայն կայ թերեւս ամէն լեզուական փորձառութեան մէջ, քաց կայ իբրեւ անոր վերներեւոյթը: Ապա՝ Նաքեկին հսկողը առաջին իսկ տողերէն գիտէ, որ կը գրէ. վերընծայումը, խնկարկումն ու զոհաբերումը կը մտածէ գրութեան

ու գրքի կալուածին մէջ: Եւ Նարեկացիի համար գրքերը գոյութիւն ունին, իրենց բնատրիպ՝ Աստուածաշունչով: Յատկանշականն այն է որ երրորդ Բանէն արդէն հսկողը դրուող մատենը կը նկատէ աւարտած եւ ուղղորդը ընթերցողներու բոլոր դասերուն, իր ազդումներու ամբողջ կարողականութեամբ (Գ, Բ-Գ): Գիրքը հազիւ սկսած՝ աւարտած է: Կարծէք ամէն էջ կրէր իր մէջ «բաղմաստեղնեան դըրուագս գրութեամբ»ը: Ամէն էջ Գիրքն է ինքնին: Ուստի Գիրքը չի սահմանուիր իր ծաւալով ու էջերու քանակով: Ո՛չ սկիզբ կրնայ ունենալ, ոչ ալ վերջ: Բայց Մատեանը սկիզբ ունի եւ վերջ, ինչպէս ամէնէն հանճարեղ էջն անգամ գիրք մը չի կազմեր: Գիրքը բաղմասթիւ է միշտ եւ նոյն ատեն միօրինակօրէն մէկ. յարակալութիւն մը՝ որ կը յատկանշէ թէ՛ մատենին ներկայութիւնը, թէ՛ Գրքին յացակայութիւնը: Կը հասկցուի ինչո՞ւ հսկողի մատենը Գրքին փորձառութիւնն է եւ կը դնէ ստեղծարանութեան հարցը, անոր կարելիութեան ու կատարողին, դժուարութեան ու փտանդին, սիրումին ու միաւորումին: Եթէ Մատեան Ողբերգութեանը իւրաքանչիւր, աւելին՝ անկարելի գիրք մըն է («հոյակապօրէն եզակի ճնկարը աննրկարելիին») պատճառը թերեւս փնտռելու է, ի միջի այլոց, իրարու անքան անյարիր եւ հակասող, իրար հերքող կերպերու չժողովումին մէջ:

Դարձի փորձառութիւնը լեզուական դէպք է: Թող քառը չկապուի պատահարին, որեւէ պատումէ համարկելի պատահարին, ինչպէս օրինակ Աստուածային Կատակերգութեան մուտքին Տանդէի եւ Վիրգիլիոսի հանդիպումը²⁰³: Այս իմաստով՝ դէպքը, դարձը, ներկայ չէ Մատեանին մէջ, որովհետեւ վերկայելի չէ կամ պատկերացմամբ մը բռնելի, սահմանելի: Երկախօսութեան մէջ՝ ան տեղի կ'ունենայ անդադար, ամէն բոլոր, ամէն տողի մէջ, ամէն բառով՝ երբ խօսքը հսկողէն կը վերընծայուի անհունօրէն հեռու եւ անչափելի Աստուծոյ, օրերէն դուրս ժամանակի մը մէջ: Լռութենէն ելլող խօսողական արարքը ինքնին դէպքն է արդէն, ուր կը հանդիպին իրարու արարած

203. Ի դէպ ի՞նչ դիպուած կամ ներքին ի՞նչ անհրաժեշտութիւն այս ծրկու ճշգրտաբան գործերը, Տանդէի եւ Նարեկացիի, կը դնեն բովին մէջ թատերական սենեկուն՝ ողբերգութեան ու կատակերգութեան: Ինչպէս Նարեկը կը խօսի ողբերգութենէ, լայց չէ ողբերգութիւն, նոյնպէս ալ Կատակերգութեանը կը խօսի մարդկային խաղէն, որուն վախճանը Բրջանիկ է, իսկ ո՛չ՝ կատակաբանութիւն: Կը խորհիմ թէ երկու գործերը կ'ընեն նոյն ու նման փորձառութիւն, երբ կը թուին ընթանալ այնքան իրարու տարածէտ ուղղութիւններով, ողբերգութիւնը ըլլալով այն «վայրէջք», որուն դէմ կ'երթայ կատակերգութեան «վերելք»: Տանդէի խորագրին մասին դիտողութիւններ կան Արքուն Տայանիի հայերէն թարգմանութեան կից: Տե՛ս Աստուածային Կատակերգութիւն, Երեւան, 1968, ի մասնաւորի էջ 577:

ու Աստուած, յօդաւորեալ ու անյօդելի, իրենց անմերձեհալի ընտանութեամբ:

Այս տեւական, յարակայ անմիջականութիւնը դէպքին՝ կը դժուարացնէ որոնումը, Մատեանի երկայնքին, իրարմէ անջատ եւ իբրեւ ալ՝ դատորոշելի հոգեվիճակներու, սպլոումներու, զդացական թունկումներու թէ իմացական վերթեւումներու, որոնք հետեւէին իրարու կանոնաւոր հօտով մը, վերածուելու համար հոգեկան պատումի²⁰⁴: Անկասկած այդ թուրը կան գրքին մէջ, բայց տարուած խօսքի անընդմէջ հոսանքէն, տեսակ մը սիրային խոստովանութենէն, որ կը դիմէ գէլի վեր, ուղղահայեացօրէն գէլի գլխաման անկիտելի կէտը: Զիշտ անոր համար որ կը հերքէ ժամանակ ու յառաջխաղացք, ողբերգական կառոյցը կը ցրուէ առէն հաւաքում ու ամբարում, հակառակ անոր որ խօսքը կը տեղափոխուի ու կը շարժի կրկնողական կառոյցներու մէջ, զանոնք վերանցանելու ճիգով, անոնցմէ խուսափելու հակադիր ալ ցանկութեամբ:

ԱՐՏԱՅԱՅՏՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԱՐԱՐՈՒՄ

Լեզուին տրուած նարեկեան բոլոր ասհմանումներն ու յատկանշումները կը մեկնին մէկ ներյայտ ենթադրեալէ: Յօդաւորում թէ պատասխանաբան՝ լեզու արարում է, երբե՛ք արտայայտութեամ միջոց: Զիշտ է, որ խօսքը իրեւ «խարան» կը միտի «արտաքս հերքել» ամբարոնած շարուը (Զ, ա), ինչ որ կարելի է սեպել արտայայտութեան իսկ սահմանումը: Արդ՝ երբեք քային ընտրութիւնը ցոյց կու տայ հոս արդէն՝ թէ հարցը նուազ դուրս քերելու մը կը վերաբերի, որքան շարաւին ժխտումին ու խօսքով չբացումին: Լեզուն ունի մաքրողական կրկնակ ու մի պաշտօն — կը մաքրէ մեղքերս ինչպէս գրքին ընթերցումը կոչուած է ընելու՝ «եւ արասցես զսոյն ընթերցողացն ի սիրտս յատակս՝ բժշկութիւն հոգւոյ եւ մաքրութիւն յանցանաց» (Գ, Գ): Մի գուր չէ որ մաքրելն ու արարելը յարակցուած են այստեղ, նոյնիսկ եթէ խօսքը կը վերաբերի աստուածային արարքին: Իր այս մաքրողական, աղբողական պաշտօնով լեզուն արտայայտութեան միջոց մը կը դադարի ըլլալէ, եթէ երբեք եղած էր: Միւս կողմէ՝ երկախօսութեան մէջ, Բացարձակին սոջեւ «մերկ են քեզ ծածկեալքն, եւ հրապարակեալ են աներեւոյթքն» (Գ, ա): Պահումած մեղքերն ու ասոնց ճիւղաւորումները, թուր անյայտ մղումները մարդուն, որոնք երեւոյթի ու քառի չեն հասած, Բացարձակի դետունին վրայ յայտնի են, թափանցուած են: Մարդկային մակարդակի վրայ աներեւոյթը երեւոյթի բերելը կամ ինչ որ կը կոչուի խոստո-

204. Տես Արքայութիւնը, ուր ներքին ժամանակի պատումը չի լքեր խօսքը:

վանիլը, արտաքս հերքելը քողադրվել է: Եւ նոյն այս յարացոյցով կարելի է ըսել՝ թէ իմաստներ կան եւ յայտնի են: Խօսող մարդը դանոնք կ'արարէ, կը ցուցաբերէ, կ'ընդլայնէ փացարձակին առջեւ: Ինչպէս որ մեղքերը չեն արձանագրուելի անցեալէ մը ասդին — առաջին մեղքը մարդուն միշտ ներկայ է Նարեկացիի մտքին —, աղպէս ալ իմաստները, հոգեվիճակները, գոացումները, մէկ խօսքով՝ արտայայտելի կայուածքը, չեն դար ենթակայութեան մը պատմութենէն: Տեսանք արդէն թէ Նարեկի Եսին մէջ կը մեռնի անհատ Գրիգորը ու կը յառնէ համայնական մարդը իբրեւ հսկող մը: Երբ կը սահմանուի որպէս յիշատակարան ու կտակ, որ ընթերցողներուն կը խօսի վասն նոցին եւ հսկողի փրկութեան, Գրիգը կու գայ յետ մահու, խորքին մէջ ան կը բերէ անհատին մահը, զոր անշուշտ կ'արարէ եւ չ'արտայայտեր:

Արտայայտչական համակարգին յատուկ՝ դուրս աւ ներս, խորունկ եւ մակերես, ենթակայութիւն եւ առարկայ յղացային զոդերը չեն պատկանիր Մատնեանի իմացական շրջանակին — եւ ասիկա ո'չ թերի մըն է, ո'չ պակաս մը: Արդարեւ՝ վերոյիշեալ յղացային զոդերը կ'ենթադրեն Տեքարթեան Եսը, աշխիճն՝ էութեան ենթակայն, զայն հիմնողն ու կրողը, անոր մեկնակէտն ու վերջակէտը: Մատնեանի մէջ խօսող Եսը, ամօր կ'արձանագրուի, կը տեղադրուի տակաւին էութեան, աստուածային յայտնութեան սահմաններուն մէջ, մեղքերու աճողութեան անհունին եւ էութեան անճառելի անհունին միջեւ: Հսկողն ու արթունը՝ մարդուն անձն է, որ կը յայտնուի, կ'ազատագրուի, առանց դեռ ինքզինք որոշադրելու իբրեւ տէրն ու իշխանը աշխարհին: Մեղանչելու ազատութիւնն ու պատասխանատուութիւնը բաւական չեն հիմնաւորելու հաւանական ենթակայութիւն մը: Հսկողը՝ իբրեւ խօսող մը՝ խօսողը մըն է ըսինք, եւ այս անհուն կրաւորականութիւնը, արմատական բացութիւնը էութեան առջեւ, զայն կը դարձնէ երկախօսութեան մը մէջ դիմադարձող ու պատասխանարան: Լծակից՝ սակայն բաժնուած: Ահա՛, ըստ իս, հսկողին դիրքը: Որը ի հարկէ միատարր չէ: Որովհետեւ մէկ կողմէն բաժանման մէջ հսկողը գիտէ իր ազատութեան տարողութիւնը եւ ընձեռած կարելիութիւնները, միւս կողմէն՝ կը ձգտի էութեան միացման — միշտ ալ ջնջելով առարկայութիւն-ենթակայութիւն հակադրութիւնը: Եւ թերեւս Մատնեանին ամբողջ մեղանչական մեքենան իր մղիչ գապանակը ունի բաժանումի ահարկու գիտակցութեանը մէջ որպէս ազատագրման, աւելին՝ էութեան հիմնաւորման մեկնակէտ:

Լեզուի արարողական ըմբռնումը, որ կը գործարկէ գրքին մէջ, իբրեւ ազդուսի եղանակ, կ'ենթադրէ էութեան ու Եսի նման փորձառութիւն: Նարեկացիի համար ամէն լեզու գէութիւն կը խօսի եւ լեզուին լծորդումը էութեան՝ անշրջանցանելի է: Այս «կը խօսի»ն է

անշուշտ գլխավորը ու միակ խորհրդավոր կէտը, վիսնգի արտայայտ-
չական համակարգին մէջ ալ լեզու եւ էութիւն կապը պահպանուած
է, բայց արտայայտութեան կաղապարին մէջ, գործիքի ու միջոցի
ձեւին տակ: Երկումը, որուն մասին խօսեցանք այս աշխատութեան
մէջ՝ լեզուի դարականացումն ու վաւերականացումով խօսքը կ'ար-
ձակէ էութեան արարման ծիրին մէջ: Ինչ որ հանգիստաբար կարելի
է կոչել «ստեղծաբանական ծիր»: Ուստի Նարեկին մէջ լեզուն գէու-
թիւն կը խօսի արարմամբ աւ ո'չ արտայայտութեամբ:

ՍՏԵՂԾԱԲԱՆՈՒԹԻՒՆ ԵՒ ԲԱՆԱՍՏԵՂԾՈՒԹԻՒՆ

Այս անդադար դրուող ու չաւարտած Գիրքը, որ կու գայ յետ
մահու եւ ներկայ է իր բոլոր մասերուն մէջ եւ կը Վրուի անմաս,
թէ՛ փոփոխող ու ընթացող ամէն ուղղութեամբ, թէ՛ միակողմը ու
դիմող նոյն կիզակէտին, այս Գիրքը իր բոլոր որոշադրումներէն ան-
դին ու առաջ կը կոչուի «ստեղծաբանութիւն»: Բառը, որ կը յայտ-
նուի Ոսկերեանի յետին շրջանի թարգմանութեան մը մէջ, կը Վրուի
յունաբան դպրոցի յօրինում մը: Արդեօք միայն չըջնամ է «բանա-
ստեղծութիւն» բառին: Նարեկի մէջ կը յայտնուի առաջին անգամ Բ.
Բանի մոտաքի տողերուն մէջ²⁰⁵ եւ կը կրկնուի Գ. Բանի աւարտին, «ի
քո ինձ շնորհալ ստեղծաբանութիւն» դարձուածքին մէջ: Մինչդեռ
«բանաստեղծութիւն»ը կը միջամտէ միայն ԻՋ. Բանին սկիզբը: Յատ-
կանշական է, որ «բանաստեղծ» բառը չկայ Նարեկի մէջ. անոր տեղը
կը գրաւէ «բանահիւս»ը (ԿԸ, ա եւ Յիշատակարան):

Ստեղծաբանութիւնը, յիշուած չըրադրութեան մէջ, կը կապուի
յօդաւորական խօսքին եւ կը հակադրուի «գործ»ին, խօսք-գործ ա-
ւանդական հակադրութեամբ մը: Արդ՝ ճիշտ այս շեշտը՝ դրուած
հակադրութեան վրայ, ինքնին ակնառու է, որովհետեւ կ'ենթադրէ
ներյայտօրէն, թէ ստեղծաբանութիւնը եկած է գրաւելու գործին
տեղը, վերածուած է գործի, նշող՝ կատարում ու աւարտ: Ստեղ-
ծաբանութեան «միտական» առումը՝ արդէն երրորդ Բանին մէջ կը
զանցուի: Այսուհետեւ կարեւորը հոս այն է, որ արարողական եզրը,
ոչ միայն անծանօթ չէ Նարեկացիին, այլ ամբողջովին իր կողմէ կի-
րարկուած: Իսկ բառը ո՞ր չափով կարելի է նկատել զուտ հոմանիշը
բանաստեղծութեան, հարցում՝ որուն պատասխանը կարելի է գտնել
դրութեան մէջ: Ասոր մօտէն ընթերցումը ցոյց կու տայ որ «բանա-
ստեղծութիւն» բառը կը յայտնուի հոն՝ ուր խօսքը կը վերաբերի տա-
ղաչափուած-յանդաւորուած մտաերուն: Ուստի ստեղծաբանութիւնը

205. «Եւ արդ քանզի առ բարձրեան Աստուած յօդաւորական չըբամբք կարդաս,
որ գործովք միայն գրաւի եւ ոչ ստեղծաբանութեամբ կաշաւի» (Բ, ա):

կ'ընէ ինչ որ ամէն ոք կը լսէ. փրբեւ ասեղծումի բան՝ կը խօսի ըստեղծումէն, կը վերաբերի քանի ստեղծման ստեղծումին, եթէ ներելի է աշպէս ըսել: Անիկա աւելի ընդարձակ յղացք է քան բանաստեղծութիւնը, ինչպէս չափաբերականը աւելի լայն հորիզոն ունի քան դրութիւնը թիւերուն: Ստեղծաբանութիւնը կը աւելնէ բանաստեղծութեան, քայք նաեւ մարդկային խօսքին՝ այլ խօսքերուն առնչումը էութեան հետ եւ էութեան իմաստին:

Եթէ բանաստեղծութիւնը քոլորիա ծանօթ քերթուածն է, կամ որակ մը — զգուար ահամանելի աւանդապէս —, ստեղծաբանութիւնը խօսքի հիմերուն քննութիւնը կարելի է սեպել վերին մակարդակի մը վրայ: Ոչ ինքնադոյ կրթանք մը, այլ մտածման արարք մը: Ստեղծաբանութիւնը թերեւս յարակցօրէն կամ միայն երկրորդաբար բանաստեղծութիւն է, տրուած ըլլալով որ խնդրոյ առարկայ է եւ կըրնայ ըլլալ մաղթանքին թէ աղօթքին, երգին թէ վիպասանութեան, գրանահիւսեց կանանց լայականաց» ջաշին մէջ (ԿԸ, ա) թէ դանձի գովաբանութեան: Կը հասկցուի թէ ինչո՞ւ Մատնամ Ողբերգութեան վերածումը բանաստեղծական հատորի կը քսի խորունկ ու անվերադարձ թիւերնութեցումէ եւ հերքումն է ստեղծաբանութեան: Ուստի կը պատահի անապատելին. կը մտնեն տաղաչափութիւն, կանոնաւոր հատած ու հնգալանկ, մկրատ ու հասարակցնող մեկնաբանութիւն:

Անշուշտ Մատնամի ստեղծաբանութիւնը ներքին, անխտորելի ընթացքով մը կը զխմէ դէպի բանաստեղծութիւն: Յանգաւորման սկզբունքի տարազումն ու կիրարկումը, տեսանք, կը հպատակին մասնաւոր օրէնքի: Կենթարկուին ստեղծաբանութեան քննումին, եւ խօսքին «ձեւական» արտաքին ու չպատճառաբանուած եղանակները չեն: Յանգաւորումը մէկ մասնիկն է կրկնումի աւելի ընդարձակ եղբին, որ իր կարգին կը բանի փրբեւ անսահմանումի լեզուական սկզբունքին մէկ մասնաւորումը: Եթէ Մատնամին բանահիւսը յանձն չէ առած ամբողջ մատեանը յանգաւորելու եւ տաղաչափելու, այս երեւոյթին քացատրութիւնը թերեւս փնտռելու է տաղաչափութեան իսկ սահմանափակումին մէջ, զոր զիտէր ոեւէ մէկէն աւելի. լեզուի կրկնողական կառոյցներուն անհամեմատ աւելի. ընդարձակ կիրարկումը ապացոյցն է ասոր: Նարեկին մէջ տեղի կ'ունենայ լեզուի հիմնական փորձառութիւն մը, ինչպէս ջանացինք քացայայտել. անոր տարազումն ու ձեւաւորումը, եղանակաւորումը կը քսին ներքին իր իսկ պարմանէն եւ չեն ենթակայ սա կամ նա օրէնքին: Յատկանշականը այն չէ, թէ Նարեկացի յանգաւորումը ուրկի՞ կը ներածէ, այլ այն թէ ինչպէս զայն կը դռնէ իր երկին մէջ, ըսել կ'ողբմ դայն կը դարձնէ իւրայատուկ հարցադրութեան մը մասնայատուկ լծակիցը:

Ինչ որ Մատնամը կ'ընէ անշրջանցանելի երկ, անոր անցման դիրքն է, հանգոյցի դերը, երկու շրջաններու միջեւ: Իրմով կ'աւարտի ըս-

սեղծաբանութիւնը, իրմով կը սկսի բանաստեղծութիւնը: Տարազը մասնաւորելու եթէ ըլլանք պատմական դեռնի վրայ, ապա կարելի է ըսել թէ իրմէ վերջ կու դառն տաղաչափները (Շնորհալի եւ հետեւորդները): Տաղաչափութիւնը յանկարծ կը աւելնէ ամբողջ տարածութիւնը խօսքի կրկնողական կերպերուն: Թէ ատեղծաբանութիւնը ամբողջ կը շրջուի այսպէս բանաստեղծութեան, աւելին՝ ոտանաւորի մէջ, եւ թէ նոյն ատեն բանաստեղծութիւնը կը մոռնայ իր աշխկիդըրը, ահաւասիկ առեղծուածը:

Մատնանքն պատմութիւնը ի հարկէ չէ վերջացած: Անկիւս աշօր աւելի հարցեր կը փռէ մեր առջեւ, եթէ դայն լսենք, քան պատահականներ: Սպաւնաւարտ պատրաստ ալ չենք ստանձնելու անով ժամանակին միջամտող փնդրականացումը: Թարգմանութիւններու բազմացումն ու հաւանական «գիտական քննադիրը» ողջունելի են միայն այն չափով՝ որով կ'օգնեն հարցերու վերստին կամ նորոգ քննութեան:

Վերջապէս՝ հանրածանօթ վէպին հերոսը ատուգութեան մը իր փնտռութիւնն մէջ, ազէտի վաղորդայինն եւ անոր մէջ, օրէնք մը կ'որոնէ՝ որ ի վերջոյ լեցնէր բացուող պարապը եւ որ կարենար ապահովել յաջորդութիւնն ու ժառանգութիւնը: Կը պոռար իր հռչակաւոր սարսափը ատոր բացակայութեան առջեւ: Շտապ, թերեւս ալ արդար արագութեամբ մը կը մոռնար, թէ կը ժառանգուի ինչ որ հարցումով կը ստանձնուի ու կ'իւրացուի: Աղէտէն վերջ՝ օրէնքը դադրած էր տուեալ մը ըլլալէ: Հարկ էր ունենդրութիւնը ստեղծելի դնել փօսքին, որ գիտցաւ մերիկն ու փոթորիկը, փոռումն ու ցրուումը զարմանալի կանխատեսութեամբ, եւ կրցաւ «ազէտ փտանդիս յերդ արկանի» (ԿԸ, ա): Լեզուն առնչեց էութեան: Իսկ արագընթաց ծաւալող գայթակղութիւնը նշանն էր թերեւս, որ արդէն չատոնց քացակայ էր ունենդրութիւնը:

Մեզի համար՝ որ չենք գիտեր այս ներքին համաձայնութիւնը էութեան ու լեզուին, եւ հազիւ կը պուշակենք անոնց միջեւ տեղադրուող անդրաւելի միհը, որովհետեւ ազէտը այդ համաձայնութիւնն է որ կը քողարկէ, եթէ չի ջնջեր, Մատնան Ողբերգութեանը կը մնայ չափազանց փորձառութեան մը այլատարր յիշատակարանը: Անոր խօսքին առջեւ հիմա մենք մեզ գիտենք աւելի անապաստան ու անապահով, աւելի ապաշտմէ ու անձնազուրկ, աւելի սփռալաց ու մօտիկ — մեր վէմը:

(Վերջ)

ԳՐԻԳՈՐ ՊԸԼՏԵԱՆ

Résumé

GRIGOR NAREKAC'I DANS LES LIMITES DU LANGAGE

KRIKOR BELEDIAN

(Suite de «Bazmavep», 1984, 3-4, pp. 258-304)

Ce dernier chapitre, «Le Souffle» (voir les chapitres précédents en «Bazmavep», 141 (1983), pp. 175-213; 142 (1984), pp. 62-90), a trait à cette dernière phrase de l'expérience de Grigor, analysée dans le chapitre précédent, où le dialogue tend à briser le cadre du tragique. L'appel insistant au don de la grâce, l'attente des «flots de suavités», l'union ardemment mais discrètement désirée avec le souffle divin rendent manifeste la volonté de Grigor Narekac'i de sanctifier le Livre.